

62 NUMARALI MÜHİMME DEFTERİNE GÖRE İSTANBUL'UN İAŞESİ VE MEMNU' META (1587-1588)*

 Ömer Orhan GÜNDÜZ^a

 Mehmet İNBAŞI^b

Özet

Bu makale iki kısımdan müteşekkil olup ilk kısımda İstanbul'a iaşe (beslenme) temini ile iaşe temini sırasında yaşanan sıkıntılar üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda ise memnu meta (ihracı yasak mallar) konusu ele alınmıştır. Osmanlılar, ülke dâhilinde gereksinim duyulan ürünlerin temin edilmesi noktasında piyasayı çok sıkı bir biçimde takip etmişlerdir. Ayrıca temel tüketim maddelerinin kesintisiz bir biçimde karşılanması adına düzenli bir organizasyon tesis etmişlerdir. Bu organizasyon çerçevesinde, üretim bölgelerinin ihtiyaçları tam olarak karşılandıktan sonra ürünlerin kalan kısmı idari ve nüfus açısından ayrı bir konuma sahip olan İstanbul için ayrılmıştır. Ancak temel tüketim maddeleri başkente getirilirken zaman zaman bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların arasında stokçuluk, karaborsacılık ve kaçak zahire ticareti başta gelmiştir. Devlet, memnu meta denilen ve yüksek kazanç peşinde koşan kimselerin stratejik açıdan önemli birtakım maddeleri yabancı tüccarlara kanunsuz bir şekilde satmalarını da yasaklamıştır. Yine devlet, teftişler icra edip bu yasaklara uymayan kimseleri şiddetle cezalandırmıştır. Makalede, özellikle 1587-1588 yıllarında Osmanlı Devleti'nin, İstanbul'a iaşe temin ederken ne gibi yollar izlediği ve hangi sorunlarla karşılaştığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mühimme defteri, İaşe, İstanbul, Memnu meta.

ACCORDING TO THE MUHIMME REGISTER NO. 62 THE PROVISIONISM OF ISTANBUL AND PROHIBITED GOODS (1587-1588)

Abstract

This article is in two parts, and in the first part, the introduction of the necessary foodstuffs to Istanbul and the problems experienced during the transportation of these foodstuffs were focused on. In the second part, the subject of prohibited goods is discussed. The Ottomans followed the market very strictly in terms of supplying the products needed within the country. In addition, they have established a regular organization for the uninterrupted supply of basic consumer goods. Within the framework of this organization, after the needs of

* Bu makale, "62 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.995-996/M.1587-1588) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1-134)" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezine göre, İstanbul'un iaşesi ve memnu meta ile ilgili hükümler esas alınarak hazırlanmıştır.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, omrorhngndz@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, minbasi@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 02.06.2022, Makale Kabul Tarihi: 02.08.2022

the production zones have been fully met, the remaining part of the products has been allocated primarily to Istanbul, which has a separate position in terms of administrative and population. However, while the basic consumer goods were brought to the capital, there were some problems from time to time. Among these problems, stockpiling, black market and the sale of items as contraband are the main ones. The state has also banned those who pursue high earnings from illegally selling certain goods that are of strategic importance and are prohibited from being exported to foreign merchants. Those who do not comply with these prohibitions have been identified and severely punished as a result of the inspections carried out. In the article, in particular, in 1587-1588, it was tried to reveal what ways the Ottoman State followed and what problems it encountered when bringing articles of need to Istanbul.

Keywords: Mühimme register, Provisionism, Istanbul, Prohibited goods.

Giriş

Anadolu coğrafyası, tarih boyunca Doğu ile Batı arasında gerçekleşen ticarete bir nevi köprü vazifesi görmüştür. Nitekim Osmanlı Devleti de Doğu-Batı ticaretinin kesintiye uğramadan devam etmesini sağlamıştır. Yine Avrupalı tüccarların Karadeniz sahilleriyle olan münasebetlerinde de herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Osmanlı ülkesi, sahip olduğu avantajlı konumu itibarıyla tarihi *ipek ve baharat* yolları üzerinde bulunuyordu. İstanbul ise bu ticaret yollarının düğümlendiği oldukça önemli bir şehirdi. Osmanlı Devleti'nin, bilhassa XV. ve XVI. asırlarda gerçekleştirdiği fütuhat hareketlerinin neticesinde hızlı bir şekilde toprakları büyümeyle kalmamış, aynı zamanda hem siyasi, hem de ekonomik bir güç haline gelmiştir. Osmanlılarda iç ticaretin koşulları ise kanunnamelerle ortaya konulmuştur. Ayrıca gümrük tarifeleri de tespit edilip ticari hayatta nizam sağlanmıştır. Ticaret, en önemli refah sebeplerinden birisi olarak görüldüğü için devlet, ticaretin kesintisiz bir biçimde sürdürülebilmesi adına ticaret yollarına oldukça önem vermiştir. Yine devlet, Avrupalılarla aralarındaki ticarete daha çok tarım ürünleri ihraç ederken Avrupalı tüccarlar ise işlenmiş birtakım maddeleri Osmanlılara satmışlardır.

XVI. asrın ikinci yarısına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde yaşanan hızlı nüfus artışı, gıda fiyatlarının aşırı bir şekilde yükselmesi, uzun süren Safevî (İran) ve Nemçe (Avusturya) savaşları ve Avrupa'daki fiyat hareketlilikleri gibi etkenler, tedarik sisteminde birtakım aksaklıklar yaşanmasına yol açmışlardır. Bunlara kuraklık ve kıtlık hadiseleri de eklenince ülke genelinde kaçakçılık ve karaborsacılık gözle görülür bir biçimde artmıştır. Devlet, iaşe temini konusunda özellikle İstanbul'un zahiresine büyük önem vermiştir. Bunun yanında uyguladığı narh sistemi ile piyasayı sıkı bir denetime tabi tutan devlet, rekabeti ve ürünlerin pahalı fiyatlara satılmasını da engellemiştir. Zira buna müsaade edildiği takdirde, üretimin artmasından çok üreticilerin vurgunculuk yapacağı ve bu durumun da tüketicilere olumsuz yönde yansıtacağı düşünülmüştür. Yine devlet, tüccarların bazı ürünleri daha fazla kar elde etmek için imparatorluk dışına satmalarını da haksız kazanç olarak niteleyip kaçak yapılan bu ticarete mani olmaya çalışmıştır

Başkent olması yanında, sahip olduğu kalabalık nüfusu ile büyük bir tüketim merkezi konumunda bulunan İstanbul'un, temel tüketim maddelerinin karşılanması noktasında bir önceliğe sahip olduğu görülmektedir. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde bulunan ihtiyaç fazlası ham, yarı mamul ve mamul

maddeler, ilk olarak bu kente gönderilirdi (Göktepe, 2017, s. 858). Devletin tayin etmiş olduğu görevliler ve tüccarlar tarafından başkente gelen bu ürünler, sarayın, ordunun ve İstanbul halkının tüketimi için ilgili birimlere sevk edilirdi.

Ortaçağlardan başlamak üzere gerek Müslüman ve gerekse Hristiyan devletler, stratejik açıdan değerli bazı maddelerin ihracını birbirlerine yasaklamışlardı. Bundan dolayı Avrupalı tüccarlara, Osmanlı ülkesinde kanunnamelerle ticareti kesin bir şekilde yasaklanan maddeler asla satılamazdı. İhracı yasaklanan maddeler arasında hububat, kurşun, barut, silah, at, pamuk (penbe), pamuk ipliği (rişte-i penbe), balmumu (şem'-i asel), donyağı, meşin, gön, sahtiyan ve zift vardır (Arıkan, 1991, s. 283). Avrupalı devletler ise Osmanlı Devleti tarafından uygulanan bu yasaklara karşı misilleme yapmışlardır. Hatta Papa, Müslüman devletlere konulan ambargoyu delen devletleri ve kişileri aforoz edip lanetlemekle tehdit etmiştir. Bununla beraber bazen iki taraftan da bu yasaklara uymayıp kanunsuz bir şekilde memnu meta (ihracı yasak mallar) ticareti yapan kimseler de olmuştur. Nitekim gerek Osmanlı ve gerekse Avrupalı bazı tüccarların yasadışı olarak memnu meta ticareti yaptıkları, incelenen 1587-1588 yıllarına ait 62 numaralı Mühimme Defteri'ndeki hükümlere de yansımıştır.

A. BAŞKENT İSTANBUL'UN İAŞESİ MESELESİ

İstanbul'u dar anlamıyla tanımlamak gerekirse sınırları Haliç, Marmara ve Theodosius surlarını kapsayan bir yarımadadır. "Sur içi" de denilen bu dar kapsamlı alan, zamanla *Bizans*, *Konstantinopolis*, *Kostantiniyye*, *Âsitâne*, *Dersaâdet*, *İslambol* gibi birçok isimle anılmıştır. Geniş manasıyla ise her biri ayrı kadınlıklar aracılığıyla yönetilen Galata, Eyüp ve Üsküdar'ın (Bilâd-ı Selâse) sınırlarının içerisinde olduğu bir kenttir (Tabakoğlu, 2014, s. 99). Tarihi süreç içerisinde İstanbul'un iâşesi, Bizans İmparatorluğu'ndan itibaren çözülmesi gereken mühim meseleler arasında yerini korumuştur. Nitekim Bizans devrinde, gerek siyasi ve gerekse idari ayrıcalığı elinde bulunduran İstanbul şehrinde, üretilen gıda maddeleri hiçbir zaman kendi nüfusunu doyurmaya yeterli gelmemiştir. Bundan dolayı başta buğday olmak üzere İstanbul'un ihtiyaçları doğrultusunda gereken birçok ürün, çeşitli bölgelerden buraya nakledilmiştir (Tabakoğlu, 2014, s. 99).

Osmanlılar da İstanbul'a iâşe temini hususunda benzer durumları yaşamışlardır. XVI. asırda Osmanlı Devleti, toprakları geniş bir coğrafya üzerinde oldukça verimli arazilere sahip güçlü bir devlet konumundaydı. Fakat böylesine münbit ve değerli arazilere sahip olunmasına rağmen iâşe temini noktasında zaman zaman bazı aksaklıklar meydana gelmiştir. Bu aksaklıklar bilhassa iklim koşulları, askerî seferler, isyanlar, ürün nakliyatında yaşanan zorluklar ve iktisadi birtakım sorunlardan kaynaklanmıştır. Devlet, bu ve benzeri durumlar karşısında üretimin tüm aşamalarını, yani toprak (land), işgücü (labor) ve sermayeyi (capital) devamlı kontrol altında tutabilecek bir politika izlemiştir (Türk, 2017, s. 7). Nitekim 1500 ile 1800 yılları arasında iktisadi hayatla ilgili olarak alınan kararlarda üç ana ilke, yani iâşe (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonalizm) ve gelircilik (fiskalizm) ilkeleri etkili bir şekilde uygulanmıştır (Genç, 2012, s. 45).

İâşe kelimesi kısaca "yaşatma, geçindirme, canlılığını sürdürme" gibi manaları taşıyan "maaş" ve "maişet" sözcüklerinden gelmektedir (Sami, 2015, s. 107). Osmanlı Devleti'nde iâşeye verilen önemin anlaşılabilmesi için ilk olarak Osmanlı iktisadi dünya görüşünün temel ilkelerinden olan iâşe ilkesinin

anlaşılması gerekmektedir. Bu ilke, bir kazada üretilen ürünlerin öncelikle o kazanın ihtiyaçlarına tam olarak yetmesi esasına dayanan iktisadi bir ilkedir. İktisadi faaliyetler, üreticiler ve tüketiciler olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilir. Üretici açısından asıl amaç kar elde etmek iken tüketici, mal ve hizmetlerin mümkün olduğunca ucuz, kaliteli ve bol miktarda olmasını talep etmektedir. Bu noktada iaşe ilkesi, iktisadi faaliyetlere tüketici tarafından bakmaktadır (Genç, 2012, s. 45). Bu ilkeye göre üretim, devlete bir kazanç sağlamak amacıyla değil, tam aksine halkın ve merkezin ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmaktadır. Kazanın tüketim ihtiyaçları karşılandıktan sonra ürünler, tüccar eliyle devletin merkezi olan İstanbul'a sevk edilmektedir. Bu dönemde İstanbul, oldukça kalabalık bir nüfusa ev sahipliği yapan büyük bir şehirdir. Buraya gelen ihtiyaç fazlası ürünler, öncelikle saray ve ordunun tüketimine tahsis edilir, ardından kalan kısım İstanbul halkının istifadesine sunulurdu. Devlet, ülke dâhilindeki ihtiyaçlar tamamen karşılanmadan tüccarın ürünleri ihraç etmesine de asla izin vermezdi. Nitekim burada asıl amaç, piyasadaki mal arzını olabildiğince en yüksek seviyeye çıkarmaktır (Bozpinar, 2018, s. 23). Neticede bu durum, ihracat üzerinde kimi engel ve kısıtlamalara, ithalat üzerinde ise birtakım teşvik ve kolaylıklara neden olmuştur.

XVI. asır boyunca İstanbul'un iaşesi için tahsis edilen ürünler, genel olarak beş hisseye ayrılmış ve bunun üç hissesi İstanbul bakkallarına tevzi edilirken iki hisse de Galata, Eyüp ve Üsküdar bölgelerine dağıtılmıştır. Osmanlı Devleti, çeşitli bölgelerde üretilen ürünlerin başkente kesintisiz bir biçimde sevk edilebilmesi için taşımacılık, eşyanın pazarlanması, fiyatların denetimi ve ihtikârın (vurgunculuk) engellenmesi gibi birçok hususu kapsayan geniş bir organizasyon ağı kurmuştur (Göktepe, 2017, s. 860). Zirai üretim neticesinde elde edilen ürünlerin, kaza merkezinden satın alınması, işlenmesi ve tüketiciye satılması kasabada bulunan esnafın tekelinde idi. Devlet, üretim ile tüketim arasındaki dengeyi korumak amacıyla her mal ve hizmete birbirinden ayrı loncalar oluşturup esnafı örgütlemiştir. Üretici ve tüketici için oldukça önemli olan bu loncalar, kadılık kurumu tarafından sürekli olarak takip edilmiştir. Yine kazada bulunan esnafın sayısı da kadı tarafından tespit edilmiştir. Ayrıca devlet, ürünlerin kalitesi ve fiyatının belirlendiği "narh" adı verilen sistem ile tekelciliğin önüne geçmeye çalışmıştır. Bu sistem üzerinden esnaf, muhtesip aracılığıyla denetime tabi tutulmuştur (Kütükoğlu, 2006, s. 390). Böylece piyasadaki fiyatların, halkın alım gücünün üzerine çıkması engellenmiştir. Ancak XVI. asrın ikinci yarısından itibaren narh fiyatları, piyasa fiyatlarından daha düşük tutulduğu için birtakım sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim 1570 senesinden sonra özellikle istifçilik ve vurgunculuk bir hayli artmıştır (Türk, 2017, s. 11). Bununla birlikte uzun kıyı şeritlerinde bulunan ve yeterince denetlenemeyen limanlar, kaçakçılık hareketlerine ister istemez uygun bir ortam sağlamıştır.

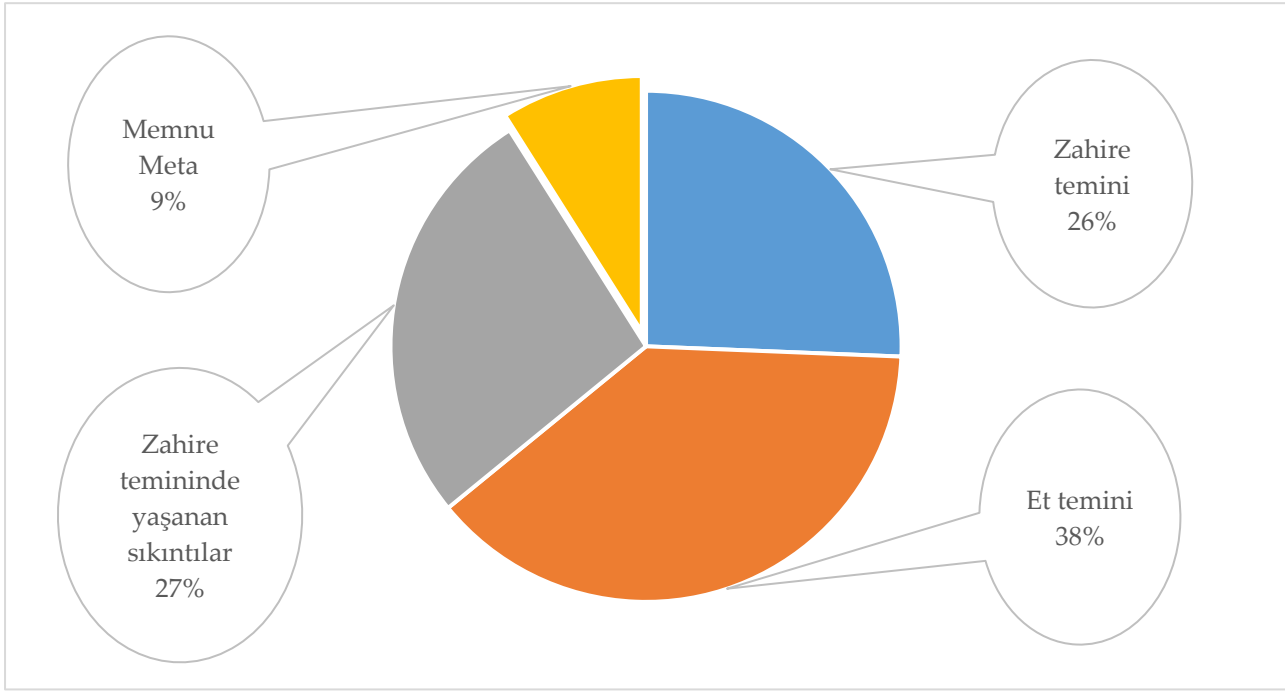
Padişahın da bizzat takip ettiği İstanbul'a iaşe temini meselesinde, merkezde ve taşrada birçok kimse görev almıştır. Padişahın mutlak vekili konumunda bulunan *veziriazam*, iaşe temininde birinci derecede mesul ve sorumlu tutulmuştur. Çarşamba günleri veziriazam başkanlığında, İstanbul kadısı ile birlikte Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılarının da katılımıyla bir divan kurulmuştur. İstanbul'un meselelerinin konuşulduğu bu divanın ardından veziriazam, İstanbul kadısı ve yeniçeri ağası beraberinde olmak üzere oldukça kalabalık bir maiyetle çarşı ve pazarları gezip esnafı ve fiyatları kontrol etmiştir. Bu teftiş için "kol gezmek" veya "kola çıkmak" tabiri kullanılmıştır (İpşirli, 2008, s. 417). Yine bu teftişlerde bilhassa hububat stoklarının durumuna ve ekmeğin kalitesine çok dikkat edilmiştir. Ayrıca padişah da tebdil-i kıyafet ile halkın arasına karışıp ekmeği belirlenen narhın üzerindeki bir fiyata satan

esnafı cezalandırmıştır (Aslan, 2017, s. 26). Nitekim tarih boyunca ekmeğe darlık çekilmesi, geniş halk kitlelerinin hareket ve davranışlarında olumsuz etkiler bıraktığı gibi, birtakım toplumsal kargaşaların yaşanmasına da ortam hazırlamıştır (Göktepe, 2017, s. 866).

İaşe temini hususunda, *İstanbul kadısı*na da birtakım görevler düşmekte idi. İstanbul kadısının adli ve idari görevleri yanında iktisadi ve beledi görevleri de bulunmaktadır. Bunlar belediyenin iktisadi denetimi, çarşı ve pazarların kontrolü, her sene ürün ve hizmetlere muhtesip, yiğitbaşı, esnaf şeyhi ve kethüdasıyla narh tespit edilmesi gibi görevlerdir (Tabakoğlu, 1987, s. 122). İstanbul'un iaşesinde kadıya yardımcı olan ve "ihtisap ağası" veya "ihtisap emini" olarak da anılan *muhtesibin*, görev ve yetkileri kanunnamelerde etraflı bir şekilde belirtilmiştir (Kazıcı, 1998, s. 143). Özellikle halkın iaşesini zamanında ve eksiksiz olarak temin etmek ve iktisadi alanlarda alınan kararları derhal uygulamak başlıca vazifeleri arasındadır. Ayrıca İstanbul muhtesibi, iaşe hususunda öylesine geniş yetkilere sahipti ki, taşradan ürün temin edilmesi sırasında muhtesip tezkiresi olmadan ürün getirilmesine asla izin verilmezdi. Bunların dışında muhtesibin önemli bir diğer görevi ise kontrol ve denetlemedir. Muhtesip, veziriazamın maiyetinde şehirleri dolaşıp genel teftişlere katıldığı gibi, kendisi de emrindeki personel ile birlikte sık sık esnafı denetlerdi. Yine o, stokçuluk ve karaborsacılık faaliyetlerini de engellemeye çalışmıştır. Muhtesip, kola çıkacağı zaman kendisine subaşı ve asesbaşı da yardımcı olmuştur (Tabakoğlu, 2014, s. 129).

Kentin iaşesi, geniş bir organizasyon ağı içinde bulunan emanetler, çarşılar, divanhaneler ve ambarlar halinde örgütlenmiştir. Belirli bir ürünün gerek temini ve gerekse vergi ve dağıtım işlerinin düzenlenmesi için padişah tarafından ilgili konularda yetki verilmiş bir emin tayin edilirdi. Bu eminlerden birisi olan *Arpa Emini*, hububatın İstanbul'a sevki ve ambarlarda depolanmasını sağlamak, İstabl-ı Amire olarak bilinen has ahırlar ile orduya arpa ve diğer birtakım önemli malzemeler tedarik etmekle görevliydi (Göktepe, 2017, s. 862). İaşe hususunda önemli görevi bulunan eminlerden bir diğeri de sarayın iaşesinden sorumlu *Matbah-ı Amire Emini*'dir. Bu emin, sarayın iaşesini doğrudan üretim bölgelerinden ya da İstanbul piyasasından temin ederdi (Bilgin, 2003, s. 118). İstanbul'un iaşesinde zahire haricinde önemli bir diğer ihtiyaç maddesi olan koyun etinin temin edilmesi ve İstanbul'a dağıtılmasında ise Koyun Emini görevlendirilmiştir.

İstanbul'un iaşesinin temin edilmesi noktasında, merkezde teşkil edilen bu yapılanmanın dışında, taşrada da mühim bir organizasyon ağının varlığına işaret etmek gerekir. Taşrada oluşturulan bu organizasyonun en yetkili ismi ise hiç şüphesiz *kadı*lardır (Göktepe, 2017, s. 863). İstanbul'a ürün tedarik eden kadıların, iaşeyle ilgili önemli görev ve sorumlulukları vardı. Bunlar merkezden gelen talimatlar çerçevesinde zahirelerin yerinden temin edilip sorunsuz bir şekilde depolanması ve bu zahirelerin İstanbul'a nakledilmesi sırasında yapılacak sevk ve koordinasyon görevleridir. Taşrada iaşe teminini takip etmek amacıyla sevk kapasitesi yüksek olan bölgelere *zahire mübaşiri* olarak anılan geniş yetkilerle donatılmış bir kimse de tayin edilmiştir. Bu mübaşirin görev ve sorumlulukları arasında fiyatların denetlenmesi, tüccarların teftiş edilmesi ve iskelede toplanan zahirelerin sorunsuz bir şekilde ilgili yerlere gönderilmesi bulunmaktadır (Tabakoğlu, 2014, s. 111).

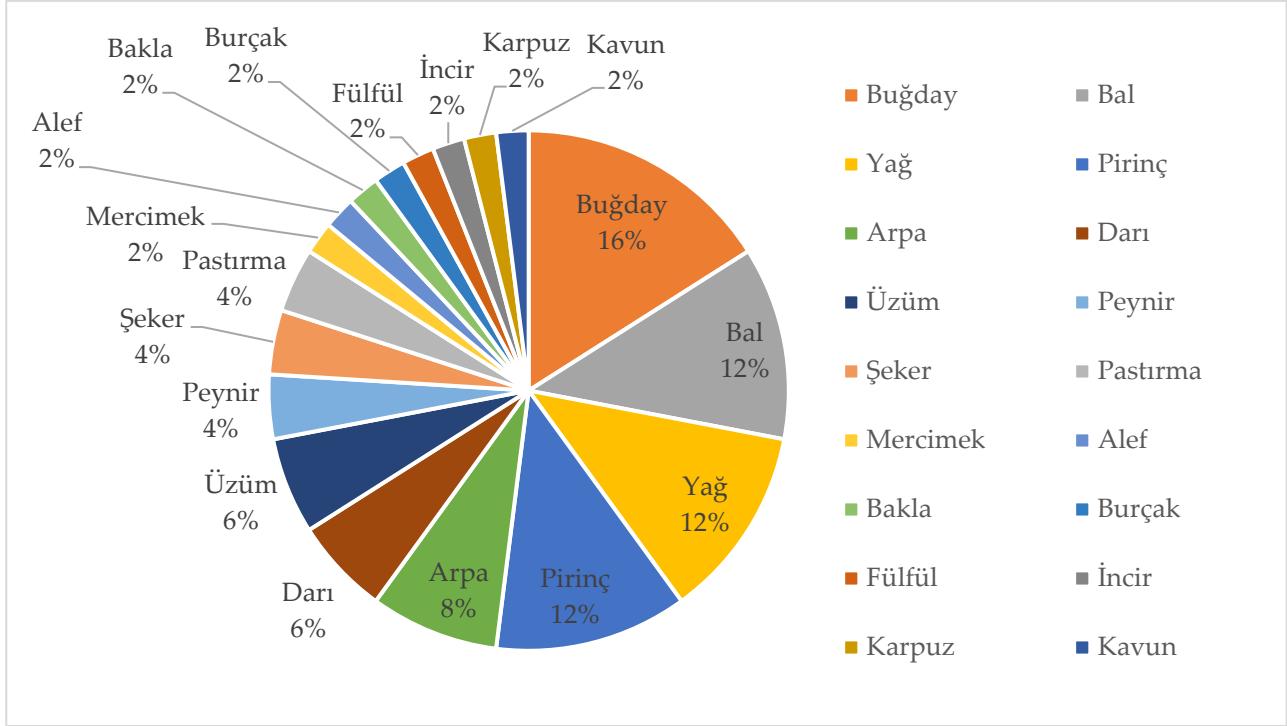

Grafik 1. 62 numaralı Mühimme Defteri'nde İstanbul'un iaşesi ile ilgili yazılan hükümlerin konu başlıklarına göre yüzdelik dağılımı

İstanbul'un iaşesi, 1587-1588 yılları arasındaki döneme ait olan defterdeki hükümlerden hareketle "İstanbul'a Zahire Temini", "İstanbul'a Et Temini" ve "İstanbul'a Zahire Temininde Yaşanan Sıkıntılar" olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Ayrıca "Memnu Meta (İhracı Yasak Mallar)" konusu da ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

1. İstanbul'a Zahire Temini

Osmanlı başkenti için temin edilmesi gereken muhtelif ihtiyaç maddeleri, 62 numaralı Mühimme Defteri'nde "İstanbul zahiresi" adı altında zikredilmiştir. Yine İstanbul'un zahiresi konusunda yazılan hükümlerde, "*zehâ'ir husûsı ehemmi mühimât dandır*" ifadesinin sürekli vurgulanmış olduğu göze çarpmıştır. Bu ifade Osmanlıların, İstanbul zahiresinin temini konusuna atfetmiş oldukları hassasiyet ve değeri göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca hükümlerde, "*varan gemileri eğlendürmeyüp zahireyi ale't-ta'cîl mahrûse-i İstanbul'a irsâl eylesün*" şeklindeki ifadeler de sıklıkla yer alıp zahirelerin bekletilmeden gemilere yüklenmesi ve bir an önce İstanbul'a gönderilmesi yönünde üst düzey yöneticilere fermanlar yazılmıştır. İstanbul'un iaşesi, büyük ölçüde deniz yoluyla, özellikle de Mısır'dan gelen zahirelerle temin edilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber Eflak, Boğdan, Rumeli ve Batı Anadolu'dan da zahire tedarik edildiği olmuştur.

Grafik 2. 62 numaralı Mühimme Defteri'ne göre muhtelif bölgelerden İstanbul'a gelen zahirelerin yüzdeleri dağılımı

Grafik 2'de de görüldüğü üzere incelenen defterde en fazla buğday temini ile ilgili hüküm bulunmaktadır. Ayrıca bal, yağ ve pirinç ile ilgili 6, arpa ile ilgili 4, darı ve üzüm ile ilgili 3, peynir, şeker ve pastırma ile ilgili 2, mercimek, alef, bakla, burçak, fülfül (karabiber), incir, karpuz ve kavun ile ilgili birer hüküm tespit edilmiştir.

Hububat (Buğday, Arpa, Darı, Alef ve Burçak)

Osmanlı Devleti'nin teminine en fazla önem verdiği zahireler içerisinde buğday dolayısıyla ekmek başta gelmiştir. Devlet, XVI. asrın sonlarına doğru nüfusu yarım milyona ulaşan İstanbul'un ekmek ihtiyacını karşılamak için bazı tedbirler almıştır. Bunlar arasında hububat ticaretinin sadece izin verilen tüccarlar tarafından yapılması sıkı bir biçimde uygulanan tedbirlerden olmuştur (Korkmaz, 2019, s. 7). Yine devlet, hububat ticareti yapma konusunda izin verdiği tüccara *temessük* adı verilen bir belge de vermiştir. Bu belge ile tüccar getireceği malın cinsi, miktarı ve teslim tarihini taahhüt etmiştir (Kütükoğlu, 2011, s. 413). Hububatın satış fiyatları ise üretim bölgelerinde bulunan kadılar tarafından belirlenirdi. Osmanlılarda zahire ticaretiyle daha çok *kapan tüccarları* meşgul olmuşlardır. Bu tüccarlar, özel sermaye sahibi olan kimselerdir. Buğday ve arpa gibi zahireler, daha çok *kapan tüccarları* tarafından temin edilmiştir (Aynural, 2001, s. 338).

Rumeli, Batı Anadolu ve Mısır Osmanlıların hububat tedarik ettikleri en önemli bölgelerdir. 30 Ağustos 1587 tarihinde Varna, Brayıl (İbrail), Köstence, Tuzla, Balçık, Ahyolu ve Tuna yalılarında bulunan kadılara gönderilen fermada, İstanbul'a zahire temin üzere o taraflara doğru gelen rençber gemilerine buğday ve arpa temin etmeleri emredilmiştir (Mühimme 62, s. 83/ Hüküm, 184). 14

Ekim 1587 tarihinde Arslan Çavuş'a yazılan bir başka hükümde ise Tırhala, Ağrıboz, Çatalca, Velestin ve Karaferye taraflarından İstanbul kilesiyle 100 bin kile buğday ve 30 bin kile arpa tedarik edilmesi bildirilmiştir (Mühimme 62, s. 114/ Hüküm, 251). İstanbul'un iaşesi için buğday ve arpanın dışında zaman zaman darı, alef ve burçağın da talep edildiği olmuştur. Nitekim Eflak voyvodası için 9 Ağustos 1587 tarihinde kaleme alınan hükümde, İstanbul zahiresi için 40 bin kile buğday, 6 bin kile arpa ve 20 bin kile darı, alef ve burçağın temin edilmesi istenmiştir (Mühimme 62, s. 87/ Hüküm, 193).

Pirinç ve Şeker

XV. asırda lüks tüketim maddeleri arasında yer alan pirinç ve şeker, ancak XVI. asrın ikinci yarısından sonra ülke dâhilinde yaygın bir şekilde tüketilmeye başlanmıştır. Anadolu'dan zamanla Balkanlara taşınan pirinç, ilk kez Filibe'den getirilmiştir. Yine bu asrın sonlarına doğru pirincin Mısır'dan tedarik edilmeye başlandığı görülmektedir (Aslan, 2017, s. 70). Yenişehir, Filibe, Drama, Siroz, Zağra-i Atik, Zağra-i Cedid, Sofya, Yergöğü ve Hezargrad kadılarına 14 Kasım 1587 tarihinde yazılan hükümde, kiler-i amire için pirinç, buğday, bal ve yağ tedarik edilip bir an önce İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir (Mühimme 62, s. 118/ Hüküm, 262).

Hükümler arasında İstanbul'a gelen şekerin özellikle Kıbrıs'tan temin edildiği görülmektedir. Kıbrıs Adası, Akdeniz ticareti için oldukça önemli bir yere sahipti. Adada bol miktarda üretilen ve satışı yapılan şeker, daha çok saray mutfağı olan matbah-ı amireye gönderilmiştir (Bilgin, 2000, s. 229). Kıbrıs beylerbeyi ve defterdarı için kaleme alınan 14 Mart 1588 tarihli fermanında, "...500 kantar şekeri bî-kusûr tahsîl ü tekmi'l idüp..." kiler-i amireye göndermeleri hususunda emir verilmiştir (Mühimme 62, s. 215/ Hüküm, 484).

Bakliyat (Mercimek ve Bakla)

İncelenen hükümlerde bakliyat olarak mercimek ve bakla yer almıştır. İstanbul'un iaşesi için talep edilen bu ürünler bilhassa Mısır ve Batı Anadolu'dan tedarik edilirdi. 20 Şubat 1587 tarihli Gelibolu kadısı için yazılan hükümde, Mısır ve İzmir taraflarından İstanbul'un iaşesi için gelen mercimek, pirinç ve keten gibi zahirelerin iskelelere yanaştırılmaması ve derhal İstanbul'a gönderilmesi talep edilmiştir (Mühimme 62, s. 11/ Hüküm, 36). Gelibolu kadısına 30 Ağustos 1587 tarihinde yazılan bir diğer hükümde ise Girid tüccarından olan bir kimsenin İstanbul'da zahire hususunda sıkıntı yaşandığı bir dönemde bakla, gön, sahtiyan, balmumu ve donyağı gibi ürünleri Kilidü'l-bahr kalesinde sakladığı belirtilmiştir. Hükümün devamında Gelibolu kadısından bir an önce bu zahireleri kaleden çıkartıp başkente sevk etmesi istenmiştir (Mühimme 62, s. 83/ Hüküm, 183).

Peynir, Bal (Asel), Yağ (Revgan) ve Pastırma

İstanbul'a muhtelif yerlerden gelen hububat, bakliyat, pirinç ve şekerin dışında halkın ihtiyaç duyduğu bazı ürünler de zaman zaman başkente getirildi. Bu ürünler içerisinde peynir, bal (asel), yağ (revgan) ve pastırma gibi yiyecekler bulunmaktadır. Bu yiyecekler özellikle balkapanı ve yağkapanına bağlı tüccarlar tarafından temin edilmiştir (Kolay, 2016, s. 179). 29 Ağustos 1587 tarihinde Haslar kadısı için yazılan fermanında, Rumeli taraflarından İstanbul zahiresi için gelen peynir ve bal gibi ürünlerin henüz yolda iken Çatalca, Çekmece, İnceğiz, Baba Nakkaş ve Eyüp ahalisinden bazı kimesnelerce satın

alındığı belirtilmektedir. Aynı hükmün devamında İstanbul için gelen zahirelerin yollarda asla satın alınmaması ve zahirelerin derhal İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir (Mühimme 62, s. 76/ Hüküm, 169). Osmanlılarda tatlıların vazgeçilmez malzemesi olan bal, imparatorluğun dört bir yanından temin edilip balkapanına sevk edilirdi. Arslan Çavuş'a 14 Ekim 1587 tarihinde gönderilen hükümde, İstanbul'a "...Atina'dan 500 kantâr asel..." gönderileceği ifade edilmektedir (Mühimme 62, s. 114/ Hüküm, 251). Yemek yapımında kullanılan sadeyağ saray mutfaklarında en fazla tercih edilen yağ idi. Sadeyağ, İstanbul pazarından alındığı gibi, bu dönemde Rumeli taraflarından da temin edildiği olmuştur. Yine pastırma da İstanbul zahiresi için tedarik edilen önemli ürünlerdendi.

Meyve (Üzüm, İncir, Kavun ve Karpuz)

Anadolu'da öteden beri meyvelerin çeşitliliği ve bolluğu bilinmekle beraber birçok seyyah da bu durumdan eserlerinde hayranlıkla söz etmişlerdir. Meyve açısından bir ambar niteliği taşıyan Batı Anadolu, başkentin meyve ihtiyacının neredeyse tamamını tek başına karşılamaktaydı (Arıkan, 1991, s. 295). Bu bölgeden İstanbul'un zahiresi için talep edilen ürünler arasında özellikle kara üzüm, incir, kavun ve karpuz başta gelmiştir. Nitekim 30 Ağustos 1587 tarihinde İzmir ve Ayazmend kadıları için kaleme alınan hükümde, madrabazlar tarafından mahzenlerde tutulan kara üzüm, rezaki ve incirin mahzenlerden çıkartılıp derhal İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir (Mühimme 62, s. 76/ Hüküm, 168). Kildü'l-bahr-Gekbuze (Gebze) arasındaki bölgede bulunan kadılar için yazılan diğer bir fermana ise bu bölgede hâsıl olan üzüm, kavun ve karpuzun İstanbul'a gönderilmeyip gayrimüslimlere satıldığı ve şarap üreticilerine de üzüm verildiği belirtilmektedir. Hükmün devamında, bu durumun İstanbul'da meyvelere olan talebin artmasına neden olduğu vurgulanmaktadır. Bunun üzerine merkez, bağ sahiplerinin şarap üreticilerine üzüm satmaması ve bu ürünlerin bir an önce başkente gönderilmesi yönünde emir vermiştir (Mühimme 62, s. 84/ Hüküm, 185).

Baharat (Fülfül)

"Yükte hafif, pahada ağır" olma özelliği ile uzun mesafeli ticaretin en önemli kalemlerinden biri olan baharat, özellikle Mısır bölgesinden Anadolu'ya getirilmekteydi. Bu dönemde en fazla tüketilen baharat türü ise fülfül, yani karabiberdi (Bilgin, 2000, s. 247). Nitekim Gelibolu kadısına 20 Şubat 1587 tarihinde yazılan hükümde, Mısır'dan tedarik edilen fülfülün hemen İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir (Mühimme 62, s. 11/ Hüküm, 36).

2. İstanbul'a Et Temini

İstanbul'a et temini hususunda yazılan hükümlerde, sığır etinden çok koyun etinin tercih edilmiş olduğu görülmektedir. XVI. asırda, İstanbul'a sürüler halinde gelen koyunların gerek kontrolünden ve gerekse koyunların kasaplara teslim edilip kentte dengeli bir şekilde dağıtılmasından *Koyun Emmini* sorumlu tutulmuştur (Türkhan, 2020, s. 253). Koyunlar daha çok Rumeli'nin sağ kolundan, yani Filibe, Üsküp, Ustrumca, Manastır, Avrethisarı gibi şehirlerden İstanbul'a getirilmiştir. Yine Eflak ve Boğdan'dan tedarik edilen "kıvırcık" türü koyunların, İstanbul piyasasında oldukça önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca her sene sayıları 200 bini aşan koyunun başkente getirildiği ve bu koyunların İstanbul dışındaki herhangi bir bölgeye satılmasına da asla izin verilmediği göze çarpar (Tabakoğlu, 2014, s. 126).

İstanbul'un et ihtiyacının karşılanması ise celepler (sürücüler) ve kasaplar tarafından sağlanırdı. Celep kelimesi sözlükte "sığır, daha çok koyun getirterek kasaplara satan büyük tüccar" şeklinde yer almıştır (Devellioğlu, 2015, s. 147). Devlet, öncelikle kurmuş olduğu *celep-keşan* denilen sistemle nüfusu gün geçtikçe artan İstanbul'un et ihtiyacını düzenleme yoluna gitmiştir (Uzun, 1997, s. 7). Başkente canlı hayvanların getirilmesinden celepler sorumlu tutulmuştur. Celepler, taahhüt etmiş oldukları koyunları, belirlenen zaman içerisinde İstanbul'a ulaştırmakla yükümlüdürler. Koyun hizmetinin takip edilmesinde ise, özellikle yerel kadınlara büyük sorumluluklar düşüyordu. Celepler, şahsen ya da bir grup halinde koyun sürülerini başkente getirirlerdi. Daha sonra bu sürüler, İstanbul kadısı ve muhtesibin yardımıyla görevli çavuşlara teslim edilirdi. Bu görevliler de koyunları salhanelere sevk ederek koyunların kesim işlemleri tamamlanırdı. Bunun ardından etin kasaplara narh üzerinden satışı yapılır ve İstanbul halkı da belirli bir nizamla göre et satışı yapan esnaflardan kendi ihtiyaçlarını temin ederlerdi (Türkhan, 2020, s. 254).

Osmanlı Devleti'nde celep olarak yazılabilmek için belli şartlar bulunmaktaydı. Nitekim subaşı, sipahi, voyvoda, kömürcü, derbentçi, menzilci, madenci, müselleme, voynuk, küreci, ulakçı, eşkinci gibi görevlilerin celep olarak yazılması mümkün değildi. Bu hususta 17 Şubat 1587 tarihinde İznepol kadısına yazılan hükümde, celep tahrir olunduğu zaman voynuk, küreci ve yağcı olan bazı kimselerin celep olarak deftere kaydedildiği belirtilmekle beraber bu durumun incelenmesi ve bunların celep defterinden derhal ihraç edilmeleri emredilmiştir (Mühimme 62, s. 5 / Hüküm, 20).

İstanbul'a koyunların getirilmesi ise dört dönemde gerçekleştirilmiştir. Bunlar koyunların getirildiği bölgeler ve mevsimlerle ilgili olan bahar, Deliorman (Divaneorman), kırcan ve müzayaka dönemleridir. Bahar dönemi kuzu kesimine de müsaade edilen 6 Mayıs'ta, yani ruz-ı hızırda başlar ve yaz mevsimine kadar sürerdi. Deliorman dönemi yaz mevsimini kapsar ve Deliorman bölgesini içine alan bir coğrafyadan koyun getirilirdi. Kırcan dönemi sonbaharı içine alan dönemdi. Son olarak müzayaka dönemi ise yavaş yavaş koyunların azaldığı sonbahar sonlarında başlayıp kış mevsiminde son bulurdu (Türkhan, 2020, s. 254-255). İncelenen defterin suret kayıtlarında, hangi dönemde kimlerin koyun sürme hizmetine getirildiğine dair bilgiler mevcuttur. Hükümler arasında 19 Mayıs 1587 tarihli Zihne, Drama, Yenice-i Vardar, Timurhisar, Avrathisar, Karaferye, Ustruca, Menlik, Nevrekob ve Ağustos kadıları için kaleme alınan fermanda, müzayaka mevsimi koyunlarını sürme görevinin Beşir Çavuş'a verildiği zikredilmektedir (Mühimme 62, s. 240 / Hüküm, 538).

İstanbul'a et temininde kasaplar da, celepler kadar önemli rol üstlenmişlerdir. Bu kelime aslında Arapça *kassâb* olup "hayvan kesme işini devamlı surette yapan, bunu meslek edinen kimse" anlamına gelmektedir (Bozkurt, 2001, s. 534). Osmanlılar, kasap ve celep olarak kaydedilen kimselerin, varlıklı ve sermaye sahibi kimseler olmalarına oldukça dikkat etmişlerdir. Nitekim hükümlerde bu göreve gelecek kimselerin varlıklı ve zengin olmaları gerektiğine atıfla "mün'im ü mütemevvil", "mütemevvil u mâldâr" ve "taze vü tuvana vü maldâr" gibi birtakım tabirler kullanılmıştır. Öyle ki, ekonomik güce sahip olmayan kimselerin bu vazifeye getirilmesi, başkente ciddi manada et sıkıntısı çekilmesine yol açabilirdi. Bundan dolayı kasap ve celeplerin seçiminde en az 100 bin akçe sermayeye sahip olmak koşulu aranmıştır (Pamuk, 1999, s.91). XVI. asırda bu denli sermayeye sahip olan kimselerin her sene 150 ila 200 adet koyunu başkente getirmesi zorunlu idi (Türkhan, 2020, s. 254). 28 Haziran 1587 tarihinde İstanbul

kadısına yazılan hükümde, İstanbul'da yaşayan kasapların çoğunun vefat ettiği ve kasaba ziyade ihtiyaç olup Küçük Alaaddin Çelebi denilen bir kimsenin sermaye sahibi olarak bilindiği ifade edilmektedir. Bunun üzerine "...bi'z-zât ahvâlin sen görüp gayrıya i'timâd eylemeyesin..." denilerek bu kimsenin varlıklı olup olmadığının araştırılması istenmektedir (Mühimme 62, s. 59 / Hüküm, 133). Hükümler arasında gayrimüslimlerin de İstanbul'da kasaplık hizmetinde istihdam edildiklerine dair birçok örneğe tesadüf edilmiştir. Nitekim İstanbul kadısına 5 Ocak 1588 tarihinde gönderilen bir başka hükümde, İstanbul'da kasaba derhal ihtiyaç olup Ankara tüccarından Körepe isimli bir gayrimüslimin zengin olduğunun bildirilmesi üzerine "...mezbûr iki yüz bin akçaya mâlik ise Südde-i Sa'âdet'ümde Koyun Emînine teslim eylesin..." şeklinde emir verilmiştir (Mühimme 62, s. 163 / Hüküm, 361).

İstanbul'un et ihtiyacının temini hususunda kalem alınan bir ferman da oldukça dikkat çekicidir. 14 Kasım 1587 tarihinde İstanbul Kadısı ile Koyun Emîni olan Ömer Çavuş'a yazılan bu fermana göre, Edirnekapı dışında kurulan sığır pazarında celeplerin, öncekinin aksine öğleden sonra da satış yaptıkları ve kasapları zarara uğrattıklarından bahsedilmektedir. Bunun üzerine merkezden verilen emirde, celeplerin öğleden sonra satış yapmaları kesinlikle yasaklanmış ve emre uymayan kimselerin de derhal cezalandırılmaları istenmiştir (Mühimme 62, s. 121 / Hüküm, 265).

3. İstanbul'a Zahire Temininde Yaşanan Sıkıntılar

İstanbul'a zahire temini sırasında zaman zaman birtakım sıkıntılar baş göstermiştir. Bu sıkıntılar arasında özellikle stokçuluk, karaborsacılık ve kaçak zahire ticareti önemli bir yer işgal etmiştir. Bazı tüccarlar İstanbul'a zahire getirmek bahanesiyle almış oldukları zahireleri ya imparatorluk dâhilindeki farklı bölgelere ya da harice satıyorlardı (Gündüz, 2022, s. 45). Nitekim 20 Şubat 1587 tarihli Gelibolu kadısına yazılan hükümde, Mısır ve İzmir taraflarından İstanbul zahiresi için gelen gemilerin Gelibolu tarafında bulunan iskelelere yanaşıp pirinç, mercimek, keten ve fülful gibi muhtelif ihtiyaç maddelerini iskelelere çıkarttıklarından söz edilmektedir. Bunun üzerine merkez tarafından Gelibolu kadısı şiddetli bir şekilde uyarılıp bunlara asla fırsat verilmemesi ve zahire gemilerinin bir an önce İstanbul'a gönderilmesi yönünde emir verilmiştir (Mühimme 62, s. 11 / Hüküm, 36). Cezayir Beylerbeyi olan İbrahim Paşa'ya 4 Temmuz 1587 tarihinde yazılan bir başka hükümde ise defalarca emir verilmesine rağmen hâlâ derya kenarında bulunan kadılıkların zahire ihraç ettiklerinden ve Frenk tüccar gemilerinin de o taraftaki bazı kadılıklardan diledikleri kadar zahire alıp Frengistan'a gittiklerinden bahsedilmektedir. Merkezden gönderilen emirde, izinsiz zahire ticareti yapılmaması ve ayrıca bu hususta Akdeniz yalılarındaki kadılara ferman yazılıp onların da uyarıldıkları ifade edilmektedir (Mühimme 62, s. 68 / Hüküm, 150).

Osmanlı Devleti'nde kaçak zahire ticareti yapan kimselerin daha yüksek kazançlar elde etmeyi amaçladıkları görülmektedir. Ancak bu durum başkentte fiyatların aşırı bir şekilde yükselmesine ve zahire hususunda kimi zaman darlık ve kıtlıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 29 Ağustos 1587 tarihinde Haslar kadısı için kaleme alınan fermanında, Rumeli'den İstanbul zahiresi için gelen bal ve peynir gibi zahirelerin Çatalca, Çekmece, İnceğiz ve Baba Nakkaş semtlerinde yaşayan bazı kimselerce satın alınması üzerine İstanbul'da bu zahirelere olan talebin arttığına dikkat çekilmektedir (Mühimme 62, s. 76 / Hüküm, 169). İstanbul ve Haslar kadılarına 21 Kasım 1587 tarihinde yazılan bir başka hükümde, zahire yüklü arabaların taşradan İstanbul'a doğru geldikleri sırada Eyüp, Çatalca, Çekmece ve Silivri'den

bazı madrabazların bu arabaları durdurdukları ve bunlardan zahireleri ucuz fiyata satın alıp sonradan pahalı fiyata sattıklarından söz edilmektedir (Mühimme 62, s. 129 / Hüküm, 288). 30 Ağustos 1587 tarihinde Gelibolu kadısına gönderilen bir diğer hükümde ise Girid tüccarından olan bir kimsenin Kilitü'l-bahir kalesinin dizdarı ile birlikte kalede zahire sakladıkları ve İstanbul'da zahire noktasında darlık çekilmesine yol açtıklarından bahsedilmektedir (Mühimme 62, s. 83 / Hüküm, 183).

İstanbul'a zahire temini hususunda yaşanan bir başka sıkıntı ise kapıkulu ocağına mensup birtakım kimselerin askerlik işleri dışında piyasaya açılıp esnafılık ve pazarcılık yapmalarıdır (Beydilli, 2013, s. 458). Ayrıca bu kimselerin zahireleri mahzenlerde bekletip İstanbul'da zahire hususunda darlık yaşanması üzerine mahzenden çıkarttıkları zahireleri oldukça yüksek fiyatlara sattıkları da göze çapmaktadır (Gündüz, 2022, s. 45). Nitekim İstanbul kadısına 16 Ağustos 1587 tarihinde yazılan bir hükümde, İstanbul'da narh hususunun bozulup yeniçeri, cebeci ve topçu taifesinden bazı kimselerin pazarcılık yaptıkları ve "...fukarâ, zu'afâ, sıbyân ve marîz meyve yüzün görmez olmuşdur..." denilerek fukaranın meyve bile alamadıklarından söz edilmektedir (Mühimme 62, s. 75 / Hüküm, 166). Bir başka hükümde ise, yeniçeri, cebeci ve topçu taifesinin çoğunun madrabazlık yaptıkları ve İstanbul'a gelen zahire gemilerinden zahireleri ucuza alıp mahzenlerde bekleterek Yahudilere gizli bir şekilde sattıkları ve yaşlı, hasta ve çocukların pahalılıktan dolayı bu zahireleri satın alamadıklarına dair İstanbul fukarasının şikâyetlerinden bahsedilmektedir (Mühimme 62, s. 75 / Hüküm, 167).

Osmanlı Devleti, yaşanan bu sıkıntılar karşısında gerek İstanbul'un zahire darlığı çekmemesi ve gerekse fiyatların belirli bir alım seviyesinde tutulması için birtakım tedbirler almıştır. Bilhassa merkezden müfettişler görevlendirilerek mahzenlerin denetlenmesi ve zahirelerin ortaya çıkarılması uygulanan tedbirler arasındadır. Nitekim 16 Ağustos 1587 tarihinde İstanbul kadısına gönderilen fermanda, Haslar kazasını teftiş eden Hasan Ağa'nın aynı zamanda İstanbul için gelen zahirelerin nezaretinde bulunmak görevine de tayin edildiği ve bu yeni görevinde Hasan Ağa'ya kendisinin de yardımcı olması yönünde emir verilmiştir (Mühimme 62, s. 75 / Hüküm, 166). Aynı tarihte Hasan Ağa'ya yazılan hükümde, yalılarda olan odalar ile gayrimüslimlere ait evler madrabazlar tarafından mahzen olarak kullanılıp geceleyin zahireleri buralara getirip sakladıkları ve yabancı tüccarlara arzu ettikleri fiyatlara sattıklarından bahsedilmektedir. Merkez, Hasan Ağa'dan bu mahzenlerin teftiş edilmesini ve bulunan zahirelerinin narha göre iskelelerde halka satılmasını emretmiştir (Mühimme 62, s. 75 / Hüküm, 167). Devletin uygulamış olduğu bir diğer tedbir ise gemilere yüklenen zahire miktarının kayıt altına alınması ve bu gemilerin muhafazasını sağlamak üzere yeterli miktarda asker tayin edilmesidir. İstanbul'a zahire temin etmek üzere görevlendirilen Arslan Çavuş için kaleme alınan hükümde, "...her sefineye ne mikdâr tereke tahmül olunduğın defter ve sicill itdürüp ve içine husâr-erlerinden yarar âdem koyup..." şeklinde geçen ifadelerden de anlaşıldığı üzere zahire taşıyan gemilere asker yerleştirilip gemilere ne miktar zahire yüklendiğinin deftere yazılması istenmektedir. Ayrıca Arslan Çavuş'un İstanbul'a zahire yüklü gemilerle gönderdiği reislerinin zahireleri başkente teslim ettikten sonra elinde temessük bulunmayan reislere yeniden zahire yükletmemesi konusunda uyarıldığı görülmektedir (Mühimme 62, s. 114 / Hüküm, 251).

Osmanlı Devleti, uyguladığı bu tedbirler sayesinde İstanbul için gelen zahirelerin mahzenlerde tutulması ve zahirelerin imparatorluk dışına satılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak bütün bu

tedbirlere rağmen kaçak zahire ticareti tamamen engellenebilmiş değildir. Nitekim Akdeniz yalılarında bulunan kadılara gönderilen fermanında, Mısır tarafından İstanbul'a gelen zahire gemilerinin reislerce başka iskelelere götürülüp satıldığı ve o taraflarda zahire ihracına kesinlikle izin verilmemesi yönünde emir verilmiştir (Mühimme 62, s. 40 / Hüküm, 89). Bu durum karşısında merkezden derya beylerine gönderilen hükümlerde, İstanbul için gelen zahire gemilerinin devletin belirlemiş olduğu iskelelere ulaşana kadar gemilere nezaret edilmesi ve bu gemilerin korsanlardan muhafaza edilmesi bildirilmiştir. Bu hususta, derya beylerinden olan Cafer Paşa'ya yazılan hükümde, Mısır'dan ve diğer yerlerden zahire ile gelen gemilerin muhafaza edilmesi istenmiştir (Mühimme 62, s. 85 / Hüküm, 191).

Merkez tarafından üst düzey yöneticilere gönderilen hükümlerde, bu görevlilerin İstanbul'a zahire temininde daha fazla dikkatli olmaları konusunda şiddetli bir şekilde uyarıldıkları görülmektedir. Yine İstanbul zahiresini mahzenlerde saklayıp daha fazla kazanç sağlamak uğruna yabancı tüccarlara satan kimseler ise çok ağır cezalara çarptırılmışlardır. Bu cezalar arasında hapis, siyaset (ölüm), dirliklerin ve ulufelerin kesilmesi gibi cezalar bulunmaktadır. Akdeniz yalılarında bulunan kadılara yazılan bir hükümde, daha önce uyarılmalarına rağmen gemi reislerinin o tarafta bulunan iskelelere yanaştıkları ve hâlâ zahire çıkartmaya devam ettikleri belirtilmektedir. Bunun üzerine merkezden verilen emirde, reisleri himaye eden kadıların şiddetle cezalandırılması ve ayrıca "...zahîre çıkaran re'îsler gemilerinin serenlerine celb olunmak fermânnum olmuştur..." denilerek iskelelere zahire çıkaran reislerin kendi gemilerinin direklerine asılması yönünde hükme varılmıştır (Mühimme 62, s. 40 / Hüküm, 89). 20 Şubat 1587 tarihinde İstanbul muhtesibi olan Mehmed Çavuş'a gönderilen bir diğer hükümde, zahire yüklü gemileri İstanbul'a getirmeyip Mudanya İskelesi'ne ve başka iskelelere götüren reislerin derhal hapsedilip gemilerine el konulması bildirilmiştir. Ayrıca bunlar asker taifesinden ise isimleriyle birlikte merkeze arz edilmesi istenmiştir (Mühimme 62, s. 11 / Hüküm, 35). 16 Ağustos 1587 tarihinde Hasan Ağa için kaleme alınan fermanında ise yeniçeri, cebeci ve topçu taifesine mensup kimselerin pazarlık yapmalarına asla izin verilmemesi ve pazarlık yapmaya devam eden kimselerin de derhal ulufelerinin kesilmesi emredilmiştir (Mühimme 62, s. 75 / Hüküm, 167).

Osmanlı Devleti'nde narh uygulaması, piyasadaki fiyatların nasıl bir seyir takip ettiğinin bilinmesi açısından oldukça önemlidir. "Getirici" denilen toptancı ile "oturakçı" ya da "mukim" denilen perakendecilerin fiyatları arasında elbette fark vardır. Birçok üründe bu iki fiyat ayrı ayrı gösterilmiştir. Esnafın yasal olarak kazancı ise %10-15 arasında değişmiştir (Kütükoğlu, 2006, s. 390). Defterde İstanbul ve Haslar kadılarına 21 Kasım 1587 tarihinde gönderilen hüküm oldukça dikkat çekicidir. Bu hükümde, normalde kazalardan İstanbul'a gelen zahireleri getiren tüccarların getirici narhı ile bu ürünleri esnaflara, esnaflar da oturakçı narhı ile bu ürünleri halka satıp geçindiklerinden söz edilmektedir. Ancak hükmün devamında getiricilerin dükkân tuttıkları ve mallarını oturakçı narhı ile halka satıp esnafları zarara uğrattıkları belirtilmiştir. Bu durum üzerine merkezden verilen emirde, getiricilerin dükkân tutmaları ve oturakçı narhı ile halka mal satmaları kesin bir şekilde yasaklanmıştır (Mühimme 62, s. 129/ Hüküm, 288).

B. MEMNU META (İHRACI YASAK MALLAR)

Hristiyan ve Müslüman devletler, erken modern dönemlerde devamlı olarak birbirleriyle mücadele içerisinde olmuşlardır. Bundan dolayıdır ki, yeni birtakım teknolojileri ve askerî yenilikleri

birbirlerinden saklama gereği duymuşlardır. Neticede harp için gereken hammadde ve silahların bir başka devlete satışına yasaklamalar getirmişlerdir. Bu durum Arapça kaynaklarda *memnû'ât*, Latince kaynaklarda ise *merces prohibita* şeklinde geçmektedir. Ticareti yasaklanan maddeler arasında özellikle silah, metal, kereste, keten bezi, at ve zahire bulunmaktaydı. Bilhassa stratejik açıdan mühim bir madde olarak görülen hububat, Bizanslılar, Türkiye (Anadolu) Selçuklularını, Beylikler ve Osmanlılar döneminde ticareti siyasette bir koz olarak kullanılmıştır (Türk, 2017, s. 37-45). Tüm bu yasaklara rağmen kar amacı güden Hristiyan ve Müslüman tüccarlar, yasaklı madde ticaretini sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nde, bazı üreticiler ya da elinde zahire bulunan bazı kimseler, yabancı tüccarların yüksek fiyat teklifleri karşısında yemeklik ve tohumluk zahirelerini bile satmışlardır (Tabakoğlu, 2014, s. 116). Nitekim 3 Temmuz 1587 tarihinde Akdeniz yalılarında bulunan kadılara gönderilen fermanda, harice zahire satılmaması yönünde daha önce emir verilmesine rağmen hâlâ yabancı tüccarlara yemeklik zahirelerin dahi satıldığından söz edilmektedir. Ayrıca hükmün devamında bir önceki seneden beri reislere ve rençber gemilerine ne miktar zahire verildiği ve bu zahirelerin nereye alınıp götürüldüğü hakkında defter tutulması emredilmektedir (Mühimme 62, s. 70/ Hüküm, 153).

Osmanlılar da tıpkı Avrupalı devletler gibi, stratejik açıdan önemli bazı maddelerin ihracına yasaklamalar getirmiştir. Özellikle kıtlık ve savaş dönemlerinde hububat fiyatlarının aşırı bir şekilde yükselmesi, buğday ihracının yasaklanmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'in seyhülislamı Molla Hüsrev silah, at ve demir gibi maddelerin sulh zamanlarında bile ticareti yasak maddeler arasında olması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun nedeni kendisine sorulduğunda, bu maddelerin savaş zamanlarında Müslümanlara karşı kullanılabileceğini ifade etmiştir (Türk, 2017, s. 40). Devlet tarafından ihracı yasaklanan mallar, muhtelif Hristiyan devletleriyle imzalanan sulh muahedelerinin muhtevalarında da yer almıştır. Bunun yanında seyyahlar da eserlerinde bu durumdan kimi zaman söz etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti, kendilerine tabi olan devletlerin tüccarlarını da, bu tür yasaklı maddeleri harice satmamaları konusunda uyarmıştır. İmparatorluk dâhilinde elde edilen tarımsal ürünlerin ve çıkarılan madenlerin kayıtsız-şartsız yabancı bir tüccara satılması söz konusu değildi. Bir başka deyimle öteden beri bazı maddelerin yasak kapsamına girdiğini yabancı tüccarlar da biliyorlar ve ancak kendileri "*deryaya gitmesi memnû' olan esbâp vü metâ'dan gayri*" ürünleri satın alabiliyorlardı (Arıkan, 1991, s. 283). Arıkan'a göre uygulanan bu yasakların temel sebebi, üretimin yetersiz kalmasından, iç alım-satım ve üretim dengesinin bozulması endişesinden ve en nihayetinde birtakım stratejik nedenlerden kaynaklanmaktaydı.

XVI. asırda Fransa ile siyasi açıdan bir yakınlaşma olması, iki devlet arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin kurulmasına bir nevi zemin hazırlamıştır. Fransa'ya ticari kapitülasyonlar verilmesiyle birlikte Fransız tüccarlarının, Osmanlı sınırları içerisinde serbestçe ticarete bulunmalarına olanak sağlanmıştır. İngilizler ise bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin en önemli tedarikçilerinden birisi idi. Nitekim 1578-1590 seneleri arasında vuku bulan Osmanlı-Safevî (İran) Savaşı ile yine uzun müddet süren Nemçe (Avusturya) seferi esnasında devlet, geçici olarak baruta ihtiyaç duymuş ve bu ihtiyacını özellikle İngilizlerden karşılamıştır. Öyle ki bazı İngiliz tüccarlar, ticareti yasak olmasına rağmen bu ve bunun gibi birçok önemli maddeyi, Osmanlı limanlarına kadar getirip burada satmışlardır. 1579 senesine gelindiğinde William Harborne adında bir İngiliz'in kendisiyle beraber üç İngiliz tüccarı için Osmanlılardan almış olduğu icazet, Kraliçe I. Elizabeth'in girişimleri sonucu tüm İngiliz tüccarlarını

kapsayacak şekilde genişletilmesine vesile olmuştur (İnbaşı vd., 2013, s. 219). Aynı senede İngiliz tüccarlarına verilen namede, “*deryadan gelür iken ve gider iken gemilere rast gelinürse gemilerün ve yüklerün içinde yat, yarağ ü tereke ve sair memnû’ olan metâ’ olmayup*” şeklinde ifadeler geçip burada memnu metaların isimlerine de yer verildiği görülmektedir (Arıkan, 1991, s. 300). Bu şekilde Osmanlı Devleti, İngiltere’ye de ilk ticari imtiyazları vermiş oluyordu.

İncelenen defterde, memnu meta ile ilgili olarak 8 adet hüküm tespit edilmiştir. Söz konusu bu hükümlerde ihracı yasak olan maddeler arasında at, sahtiyan, pamuk (penbe), pamuk ipliği (rişte-i penbe), zift, yağ, buğday, et ve silah gibi maddelerin isimleri zikredilmiştir. Merkez tarafından üst düzey yöneticilere gönderilen fermanlarda, yabancı tüccarlarla memnu meta ticaretinin kesinlikle yapılmaması hususunun özellikle altı çizilmektedir. Nitekim 20 Nisan 1588 tarihinde, Belgrad, Rusçuk ve Niğbolu kadıları için kaleme alınan fermanında, “...Macar’a ve Lih’e at, sığır ve koyun virilmeye diyü muhkem tenbîh olunmak için mü’ekked hükm-i şerîf buyurıldı” şeklindeki ifadelerden adı geçen kadıların şiddetli bir şekilde uyarıldıkları anlaşılmaktadır (Mühimme 62, s. 24-1 / Hüküm, 65). Yine memnu meta ile ilgili yazılmış hükümlerde, “*defe’âtle evâmîr-i şerîfe gönderilmiş iken yine tenbîh olmayup*” ifadesinin sıklıkla yer aldığı göze çarpmaktadır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere merkez tarafında daha önce defalarca uyarılmasına rağmen hâlâ memnu meta ticaretinin sürdürüldüğü görülmüştür. Trablusşam defterdarına 31 Ekim 1587 tarihinde yazılan bir başka hükümde ise Trablus iskelesine gelen Frenk tüccar gemilerinin imparatorluk dâhilinde ticareti yasak olan ürünlerden almamaları yönünde daha önce emir verilmesine rağmen Frenk tüccarlarının bu yasaklara uymadıkları ve memnu metadan alıp gittikleri ifade edilmiştir (Mühimme 62, s. 107 / Hüküm, 235).

Memnu meta konusunda yazılan hükümler arasında dikkat çeken bir husus ise devlet görevlisi olan bazı kimselerin de memnu meta ticareti yapmış olmalarıdır. Öyle ki, Sakız kadısına 14 Ekim 1587 tarihinde gönderilen fermanında, “*Dergâh-ı Mu’allâ’m çavuşlarından Mustafâ Çavuş yedinden (elinden) küffâr-ı hâksâra virilmesi memnû’ olan metâ’dan*” hangi reisin gemisinde meta bulunursa derhal İstanbul’a gönderilmesi bildirilmiştir. Yine aynı hükmün devamında, İstamad adlı bir reisin gemisinde “...sekiz yüz on altı kıt’a cild cadis ve üç bin altı yüz cild kav ve altı yüz cild kavgirde ve iki yüz cild kavsale (kösele) ve altmış bir denk sahtiyân...” olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine geminin içinde ne kadar yasaklı madde varsa defter edilip mühürlenmesi ve “...kifâyet mikdârı yarar u mu’temedün-aleyh âdemler bulup zikr olan defterler ma’an Südde-i Sa’âdet’e...” gönderilmesi emredilmiştir (Mühimme 62, s. 107 / Hüküm, 236).

Osmanlı Devleti, üretimin bol olduğu zamanlarda yasak uygulanan bazı maddelerin ihracına müsaade ettiği olmuştur. Ayrıca siyasi münasebetler ile anlaşmalara ilave edilen birtakım özel izinler de bu yasakların kapsamının daraltılması ve genişletilmesi noktasında etkili olabilmektedir. Nitekim kapitülasyon ve imtiyaz sahibi bazı devletlere bilhassa deri, balmumu, pamuk ve pamuk ipliği gibi maddelerin ticareti hususunda ayrıcalıklar tanınmıştır. Bunun nedeni ise kapitülasyon verilen devletler ile anlaşma yapıldığı esnada bu maddelerin stratejik açıdan önemli maddeler arasında görülmemiş olmasıdır (Türk, 2017, s. 41). Bu hususta Trablusşam’da bulunan hazine defterdarı için 23 Kasım 1587 tarihinde kaleme alınan hükümde, belirlenen miktar pamuk ve pamuk ipliğinin sadece İngiliz gemilerine satılması bildirilmiştir (Mühimme 62, s. 133 / Hüküm, 298).

Merkez tarafından ihracı yasaklanan mallarla ilgili olarak yazılan hükümlerde, memnu meta ticareti yaptıkları iddia edilen kimseler için *"hafiyyeten tettebbu' ü tecessüs idüp"* ifadeleri kullanılıp bunlar hakkında gizli bir şekilde araştırma yapılması istenmektedir. Bu şekilde yapılan araştırma neticesinde kanunsuz olarak imparatorluk haricine yasaklı maddeleri sattıkları kesinleşen kimselerin *"isimleri ve resimleri ile virdükleri meta' ne ise aslı ve sıhhati üzre yazılup"* merkeze bildirilmesi emredilmektedir. 2 Aralık 1587 tarihinde Trablusşam beylerbeyine gönderilen fermanda, Trablus iskelesine gelen yabancı tüccar gemilerine, Mahmud ve Kohen oğlu Yasef'in ticareti yasak mallardan et, zahire, yağ, silah ve buğday gibi maddeleri yüksek fiyatlara sattıkları belirtilmiştir. Merkezden gönderilen emirde, bu durumun gizli olarak araştırılması ve kanunsuz memnu meta ticareti yapan kimselerin bildirilmesi istenmiştir (Mühimme 62, s. 152 / Hüküm, 339).

Osmanlı Devleti'nin, ticareti kesin bir şekilde yasaklanan maddeleri ihraç eden kimselere ağır cezalar uyguladığı görülmektedir. Hükümlerde de geçtiği üzere *"emr-i şerîfûme muhâlif metâ' aldıkları istimâ' olına anların haklarından gelinüp"* denilerek memnu meta ticareti yapanların haklarından gelineceği belirtilmiştir. Ayrıca üst düzey devlet görevlilerinin ihmalleri bulunmaları durumunda *"aslâ özrinüz makkûl olmayup azille konulmayup mu'âteb ü mu'âkab olmanız mukarrerdür"* şeklinde ifadeler kullanılıp onların da cezalandırılacağı vurgulanmıştır.

Sonuç

Osmanlılar, özellikle 1500 ile 1800 yılları arasında iktisadi hayatla ilgili aldıkları kararlarda iaşe (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonizm) ve gelircilik (fiskalizm) ilkelerini istikrarlı bir şekilde uygulamaya çalışmışlardır. Devlet, iaşe sistemi doğrultusunda temel tüketim maddelerinin kurulacak düzenli bir organizasyon tarafından karşılanması konusunu mühim bir mesele olarak görmüştür. Bu organizasyon çerçevesinde üretim bölgelerinin ihtiyaçları karşılandıktan sonra ürünlerin kalan kısmı öncelikle başkent İstanbul'a sevk edilmiştir. İstanbul'un ihtiyaçları tam olarak karşılanmadan da bir başka bölgeye bu ürünlerin gönderilmesi pek mümkün olmamıştır. Osmanlı Devleti, uygulamış olduğu narh sistemi ile piyasadaki mevcut kalitenin ve fiyat istikrarının sürdürülmesini amaçlamıştır. Yine bu sistemle tekelliliğin önünün alınması hedeflenmiştir.

İncelen defterde bilhassa zahire ve et temini hususlarında üst düzey yöneticilere yazılan hükümler, İstanbul'un iaşesinin temelini teşkil etmiştir. Nitekim İstanbul, kendi nüfusuna yetebilecek bir üretimi tek başına temin edememiş ve dışarıdan gelecek zahireye de sürekli ihtiyaç duymuştur. Öyle ki, temel tüketim maddelerinden herhangi birisinin eksikliği, tarihsel süreç içerisinde daima siyasi, sosyal ve ekonomik birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda merkez, hükümlerde de görüldüğü üzere *"zahire hususu ehem-i mühimmattandır"* yani zahire konusu oldukça önemlidir ifadesini kullanarak muhataplarından iaşe hususunda gereken özeni göstermelerini istemiştir. İstanbul'a zahire ve et temininde başta veziriazam, olmak üzere İstanbul kadısı, muhtesip, koyun, matbah-ı amire ve arpa eminleri, celep (sürücü) ve kasaplar, kapan tüccarları, taşrada yine kadılar ve zahire mübaşiri gibi birçok kişi görev üstlenmiştir. İstanbul'un iaşesi bilhassa Mısır, Batı Anadolu, Rumeli, Eflak ve Boğdan'dan temin edilmiştir. İstanbul'a gelen zahireler arasında buğday, arpa, darı, alef, burçak, pirinç, şeker, mercimek, bakla, bal, peynir, yağ, pastırma, üzüm, incir, kavun, karpuz ve fülkül yer almıştır.

Ayrıca bu dönemde İstanbul'da sığır etinden ziyade koyun etinin tercih edildiği ifade edilebilir. Özellikle koyunlar Rumeli, Eflak ve Boğdan taraflarından başkente getirilmiştir.

XVI. asrın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde yaşanan hızlı nüfus artışları ve buna eklenen kuraklık ve kıtlık hadiseleri temel tüketim maddelerine ulaşmayı bir hayli zorlaştırmıştır. Aynı asrın sonlarına doğru devlet, gerek doğuda ve gerekse batıda uzun yıllar sürecektir mücadelelere girişmiştir. Bu durum hazineye oldukça ağır bir yük getirmiş ve ilk kez devalüasyon yaşanmıştır. Devletin fiyatlarla ilgili iktisadi hayata yapmış olduğu müdahaleler, zaman zaman iase teminini daha müşkül durumlara sokmuştur. Zira İstanbul'da narhın tüketiciyi korumak maksadıyla oldukça düşük tutulması, kaçakçılık ve vurgunculuk faaliyetlerinin artmasına ve bazı tüccarların da ürünlerini başka pazarlara sevk etmesine neden olmuştur. Bu dönemde İstanbul için zahire getiren reislerin, İstanbul'a gelmek yerine gemilerini farklı iskelelere yanaştırıp zahireleri yüksek fiyatlara sattıkları görülmektedir. Bunun yanında kapıkulu ocağına mensup birtakım kimselerin de askerlik işleri dışında pazarlık yapmaya başladıkları göze çarpmaktadır. Yine bunların zahireleri mahzenlerde saklayıp sonradan yabancı tüccarlara satmış oldukları da hükümlerde sıklıkla vurgulanmaktadır. Bütün bunlar İstanbul'da zahire hususunda sıkıntı çekilmesine neden olmuştur. Özellikle kaçakçılık hareketleri kıyı bölgelerinde yoğunluk kazanmıştır. Nitekim devlet, burada bulunan ve sayıları oldukça fazla olan küçük iskeleleri yeterince sıkı kontrol edememiş ve kaçakçılık hareketleri daha çok bu iskeleler üzerinden yapılmıştır. Merkez, bu tür hukuksuz faaliyetlerin önüne geçebilmek adına üst düzey görevlileri devamlı ikaz etmiştir. Aynı zamanda gerek İstanbul'un zahire sıkıntısı yaşamaması ve gerekse fiyatların belirli bir alım seviyesinde tutulması adına birtakım önlemler almıştır. Bilhassa merkezden müfettişler görevlendirilerek mahzenlerin denetlenmesi ve zahirelerin ortaya çıkarılması, gemilere yüklenen zahirelerin kayıt altına alınması ve bu gemilerin emniyetini sağlamak üzere asker görevlendirilmesi uygulanan tedbirler arasındadır. Bunların dışında merkez, derya beylerinden İstanbul için gelen zahire gemilerinin farklı iskelelere yanaşmaması ve gemilerin korsanlardan muhafaza edilmesi için başkente ulaşana kadar zahire gemilerine refakat etmelerini istemiştir. Ayrıca devlet, verilen emirlere uymayıp hâlâ kaçak zahire ticareti yapmayı sürdüren kimseleri de şiddetle cezalandırmıştır.

XVI. asrın ikinci yarısında, Osmanlı ve Avrupalı tüccarlar arasında memnu meta (ihracı yasak mallar) ticaretinin hayli artmış olduğu görülmektedir. Bu dönemde ticareti yapılması kesinlikle yasak olan maddeler arasında sahtiyan, pamuk (penbe), pamuk ipliği (rişte-i penbe), zift, yağ, buğday, et, silah ve at gibi maddeler vardır. İncelenen defterdeki hükümlerden de anlaşıldığı üzere bilhassa memnu meta ticareti ile ilgili merkezden ciddi uyarıların yapıldığı ve bu uyarılara rağmen bu hususta verilen emirlerin kimi zaman yerine getirilmediği göze çarpar. Nitekim üst düzey yöneticilere hitaben yazılan birçok hükümde, defalarca emir yazılmasına rağmen memnu meta ticaretinin bir türlü engellenememiş olduğuna yönelik atıflar sıklıkla yer almaktadır. Osmanlı Devleti, her ne kadar kanunsuz bir şekilde yapılan bu ticareti önlemeye çaba göstermiş olsa da, başta timar ve zeamet sahipleri olmak üzere beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, yeniçeriler ve bunun gibi birçok üst düzey yönetici ve asker bu karlı ticaretten paylarına düşeni alma çabasına düşmüşlerdir. Bilhassa sahil bölgelerinde zahire stoklayan vurguncular kaçak zahire ve meta ticareti yaparak zengin olmayı amaçlamışlardır. Neticede bu kaçakçılık hareketleri, İstanbul'da zahire ve meta sıkıntısı yaşanmasına ve halkın temel ihtiyaç maddelerine zamanında ulaşamamasına yol açmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Arıkan, Z. (1991). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ihracı yasak mallar (memnu meta)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Aslan, E. (2017). *Mısır'dan Osmanlı Sarayı'na zahire sevkiyatı (1650-1700)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aynural, S. (2001). Kapan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 338-339. Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Beydilli, K. (2013). Yeniçeri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43, 450-462. Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Bilgin, A. (2000). *Osmanlı sarayının iaşesi (1489-1650)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgin, A. (2003). Matbah-ı Amire. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28, 115-119. Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Bozkurt, N. (2001). Kasap. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 534-535. Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Bozpinar, C. (2018). *Osmanlı Devleti'nde iktisadi zihniyet ve sanayileşme sorunsalı: Bursa ipek sektörü örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Genç, M. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. Ötüken Yayınları.
- Göktepe, K. (2017). İstanbul'un iaşesinin temini meselesi ve İstanbul'un iaşesine katkı sağlayan bir merkez: Tekirdağ kazası (XVIII.-XIX. yüzyıllar). *Bellekten*, 81(292), 857-916.
- Gündüz, Ö. O. (2022). *62 numaralı mühimme defterinin (H.995-996/M.1587-1588) transkripsiyon ve değerlendirilmesi (1-134)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnbaşı, M., Gülsoy, E., & Yağcı, Z. G. (2013). Güçlü sultanlar dönemi. İçinde T. Gündüz (Ed.), *Osmanlı tarihi el kitabı* (ss. 208-226). Grafiker Yayınları.
- İpşirli, M. (2008). Sadrazam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35, 414-419. Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Kazıcı, Z. (1998). Hisbe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18, 143-145. Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Kolay, A. (2016). *İstanbul'un iaşesinde deniz ulaşımının önemi*. İstanbul Yayınları.
- Korkmaz, A. (2019). *16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un iaşesinde Rodos'un yeri ve adanın iaşesinin temini (mühimme defterlerine göre)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kütükoğlu, M. S. (2006). Narh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32, 390-391. Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Kütükoğlu, M. S. (2011). Temessük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40, 413-414. Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Pamuk, Ş. (1999). *Yüz soruda Osmanlı-Türkiye iktisadî tarihi 1500-1914*. Gerçek Yayınevi.

- Sami, Ş. (2015). *Kamus-ı Türki*. Şifa Yayınevi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âsafi. Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.) Nu: 62.
- Tabakoğlu, A. (1987). Osmanlı ekonomisinde fiyat denetimi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43, 111-150.
- Tabakoğlu, A. (2014). *Osmanlı döneminde İstanbul'un iaşesi*. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Türk, M. (2017). *Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki memnu meta ticareti (1550-1600)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkhan, M. S. (2020). Celep. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek-1, 253-255. Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Uzun, A. (1997). *İstanbul'un et ihtiyacının sağlanması: Ondalık ağnam uygulaması (1783-1858)* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

